

Inhoud

Inleiding	9
1. Oorzaken	15
2. De oorlogen van de Franse Revolutie 1792-1802	34
3. De oorlogen van Napoleon 1803-1815	54
4. Totale oorlog, revolutionaire oorlog	76
5. Soldaten en burgers	98
6. De oorlog op zee	115
7. De volksoorlog	132
Conclusie: Erfenissen	153
Illustratieverantwoording	163
Verantwoording	164
Verder lezen	168
Index	176

Inleiding

De oorlogen van de Franse Revolutie en van Napoleon, die tussen 1792 en 1815 hebben gewoed, behoren tot de langste en hevigste conflicten die zich ooit in Europa hebben afgespeeld. Wat betreft wreedheid en omvang van de verwoestingen zijn ze alleen te vergelijken met de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) en met de beide wereldoorlogen van de twintigste eeuw. Alleen al de Napoleontische oorlogen (1803-1815) eisten vijf miljoen slachtoffers, wat relatief gezien evenveel is als de acht tot tien miljoen mensen die tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn omgekomen. Tijdens de Franse revolutionaire oorlogen (1792-1802) vonden nog eens twee miljoen mensen de dood. De intensiteit van het geweld blijkt ook al uit het feit dat van de in totaal 3.372 veldslagen die tussen circa 1490 en 1815 in Europa zijn uitgevochten, zich maar liefst *één vijfde* tussen de jaren 1792 en 1815 heeft afgespeeld. De oorlogen bleven niet beperkt tot Europa alleen; ook al worden ze doorgaans geen ‘wereldoorlog’ genoemd, zij hadden mondiale repercussies en hebben een blijvend stempel gedrukt op grote delen van de wereld.

Over deze periode hing de schaduw van Napoleon Bonaparte. Al in zijn eigen tijd werd hij zowel verafgood als gehaat, en aan het historisch debat over hem is nog geen einde gekomen. Zijn komeetachtige carrière – hij werd geboren in 1769 op Corsica in een laag-adellijk milieu en ontpopte zich tot de machtigste heerser in Europa – zou ondenkbaar zijn geweest zonder de Franse Revolutie van 1789. Achtereenvolgens opgeleid aan de militaire academie van Brienne en de École Militaire in Parijs, werd hij in 1785 als officier aangesteld bij de artillerie. Als Corsicaan hechtte hij grote waarde aan de status en eer van zijn familie, en gedurende zijn hele loopbaan heeft hij steeds de belangen van zijn familie gediend, maar alleen voor zover hij daarmee ook zijn eigen politieke macht

kon vergroten. Napoleon kan met recht nepotisme worden aangewreven, maar toch streefde hij niet naar het vestigen van een eigen dynastie. Wat hem vooral dreef was het stillen van zijn permanente machtshonger. Dat is de reden waarom hij zijn familieleden uit hun functies zette zodra zij een bedreiging voor hem dreigden te worden of wanneer zij niet aan zijn verwachtingen voldeden. Als jongeman had hij de klassieke schrijvers in zich opgezogen en zich sterk vereenzelvigd met Alexander de Grote. Ook had hij de achttiende-eeuwse Verlichtingsidealen in zich opgenomen, was hij ontvankelijk voor het patriottisme van zijn tijd en toonde hij zich een voorstander van politieke hervormingen. Napoleon was ook iemand die boordevol wrok en frustratie zat, en zijn agressieve neigingen grensden soms aan het sadistische. Hij was een 'buitenstaander' die niet over connecties in de hogere kringen van Frankrijk beschikte, maar dit nadeel vergrootte zijn eerzucht alleen maar. Het is goed mogelijk dat zijn geweldadige karakter verband hield met de hardvochtige manier waarop hij was opgevoed door dominerende ouders en met de verbeterde concurrentie tussen hem en zijn broers en zussen. Hij kon charmant zijn in de omgang maar dulde absoluut geen tegenwerking bij het realiseren van zijn ambities, een eigenschap die hem ook later als politicus zou kenmerken. Napoleon was ook een aartspropagandist, die al werkte aan zijn imago als held en militair toen hij nog diende als generaal in de Franse revolutionaire legers. Maar bovenal was Bonaparte een volbloed opportunist (zie afbeelding 1).

Historici twisten nog steeds over de vraag welke politieke doelen hij tijdens de oorlogen nastreefde. Stuurde hij aan op de eenwording van Europa door middel van een hervorming van haar sociale en politieke structuren? Of was het Napoleontisch keizerrijk eerst en vooral gericht op het overheersen van Europa en het exploiteren van haar bevolking en haar grondstoffen ten bate van Frankrijk? Volgens de historicus Paul Schroeder werd Napoleon in zijn streven naar de hegemonie in

Europa niet gedreven door ideologische motieven, maar stond hij aan het hoofd van een puur misdadige onderneming die wat betreft machtswellust alleen maar te vergelijken is met waar de Duitse nationaalsocialisten in Europa op uit waren. ‘Hitler streefde naar de macht omwille van een buitengewoon weerszinwekkend ideaal’, aldus Schroeder, ‘aan Napoleons machtsstreven lag zelfs geen enkel verder reikend doel ten grondslag.’ In deze interpretatie van de oorlogen draait alles om Napoleon. Hoezeer de andere Europese staten hem ook tegemoet probeerden te komen, hij wilde – noch kon – aanvaarden dat er aan zijn macht ook maar de geringste beperkingen waren gesteld. Napoleons karakter zou verklaren waarom hij nooit in staat was zijn Europese rijk te stabiliseren, en ook waarom de oorlogen bleven voortduren totdat hij uiteindelijk bij Waterloo ten onder ging. Zonder Napoleon volledig vrij te pleiten, zal ik in dit boekje proberen aan te tonen dat deze visie te eenzijdig is.

Volgens veel historici bestaat er vanwege de enorme ambities van Napoleon een groot verschil tussen de Napoleontische oorlogen en de oorlogen uit de achttiende eeuw. Zoals de Britse historicus Charles Esdaile heeft betoogd, stelden zelfs de leiders van de Franse Revolutie strategische beperkingen aan hun expansionistische politiek. Dat was inderdaad het geval, maar net zoals Napoleon een kind was van de Franse Revolutie, zo wortelden de Napoleontische oorlogen van 1803-1815 in de Franse revolutionaire oorlogen van 1792-1802. Omdat tussen beide reeksen conflicten maar een vredesperiode lag van tien maanden en omdat zij veelal dezelfde oorzaken hadden en over dezelfde kwesties gingen, kunnen we beide conflicten beter als één geheel beschouwen en spreken van de ‘Franse oorlogen’. De grote mate van continuïteit tussen beide conflicten blijkt trouwens al uit het feit dat zij algemeen bekendstaan als de zeven coalitieoorlogen die tegen Frankrijk werden gevoerd, van de Eerste Coalitieoorlog in 1792 tot en met de Zevende in 1815 toen Napoleon definitief werd verslagen. De

1. Davids schilderij laat zien dat de heroïsche mythe van Napoleon al in 1800 volledig vorm had gekregen. In werkelijkheid stak de Eerste Consul de Alpen niet te paard over maar zat hij op een ezel.

Franse oorlogen hebben in heel Europa gewoed, van Ierland tot Rusland en van Scandinavië tot de Balkan, en doordat ook de koloniën van de strijdende Europese mogendheden eraan deelnamen, raakten de oorlogen tevens verknoot met conflicten elders in de wereld: in het Midden-Oosten, India en Zuidoost-Azië, op een aantal plaatsen langs de Afrikaanse kust en in Noord- en Zuid-Amerika.

Hoewel in dit boekje een aantal pregnante verschillen tussen de Franse revolutionaire oorlogen en de Napoleontische oorlogen aan de orde komen, worden de 'Franse oorlogen' niettemin als één geheel behandeld omdat inzicht in het ene conflict vrijwel onmogelijk is zonder begrip van het andere. Ook hier wordt ervan uitgegaan dat het agressieve Franse expansionisme – van revolutionaire of van Napoleontische snit – de belangrijkste motor was van de eindeloze voortzetting van het bloedbad, maar dat wil niet zeggen dat het een afdoende verklaring is voor het ontstaan en de voortzetting van de oorlogen. De opeenvolgende conflicten hadden dieperliggende oorzaken die niet tot één factor te herleiden zijn en die evenmin door één afzonderlijke heerser in de hand gehouden konden worden. Hier zal de stelling worden verdedigd dat het Franse expansionisme, dat begon met de aanvalsgolf van 1792, inwerkte op tal van al veel langer in Europa bestaande spanningen die een kookpunt bereikten. De oorlogen waren met andere woorden niet alleen een kwestie van Frans expansionisme of Napoleons tomeloze ambities, maar vielen samen met het uitbreken van een hele reeks Europese conflicten.

Een van de redenen waarom de oorlogen zo lang bleven voortduren en de Fransen zo moeilijk waren te verslaan, was het gegeven dat Frankrijks tegenstanders zich niet volledig konden of wilden inzetten om de Fransen op de knieën te krijgen. De coalitiegenoten werden daarvoor ofwel te zeer afgeleid door andere conflicten, ofwel probeerden van de internationale crises gebruik te maken voor het bereiken van hun eigen strategische doelen. Hieruit volgt dat de Franse oorlogen dan ook geen ideologisch conflict waren tussen enerzijds de Franse Revolutie en Napoleon, en anderzijds de oude, conservatieve Europese mogendheden. De oorlogen kwamen veeleer voort uit de structurele problemen van de achttiende-eeuwse internationale politiek, terwijl de oorlogvoerende staten in de eerste plaats gedreven werden door motieven als machtsexpansie en strategische veiligheid.

In de eerste drie hoofdstukken wordt op deze politiek-strategische achtergronden ingegaan. In hoofdstuk 1 komen de oorzaken van de oorlogen aan de orde, en in de volgende twee hoofdstukken wordt het verloop van de conflicten tussen 1792 en 1815 behandeld. Dat ideologie niet de voornaamste oorzaak was van het uitbreken van de oorlogen noch van het eindeloos voortslepen daarvan, betekent overigens niet dat ideologie in alle opzichten een onbetekenende factor was. De oorlogvoerende staten mobiliseerden hun bevolking door een krachtig retorisch, symbolisch en materieel beroep te doen op hun loyaliteit, hun betrokkenheid bij de sociale en politieke orde en op hun godsdienstige overtuiging. Maar ook al hadden de Franse oorlogen aanvankelijk geen echt ideologisch karakter, na verloop van tijd werden de conflicten wel degelijk ideologisch wat betreft de manier waarop staten hun bevolkingen probeerden te motiveren voor de strijd. In hoofdstuk 4 en 7 wordt ingegaan op kwesties als ideologie en sociale hervorming, en wordt ook beschreven hoe de revolutionaire Franse staat erin slaagde de oorlogsinspanningen te vergroten. Bovendien wordt uiteengezet hoe Frankrijks tegenstanders daarop reageerden met eigen hervormingen en tegelijk naar middelen zochten hun onderdanen te mobiliseren ter verdediging van de bestaande orde. Worden de oorlogen in de eerste drie hoofdstukken vooral bekeken vanuit diplomatiek en strategisch perspectief, in hoofdstuk 5 en 6 wordt, voor het noodzakelijke evenwicht, aandacht besteed aan degenen die de oorlogen aan den lijve ondervonden: de soldaten, matrozen en burgers. Het boek besluit met een bespreking van de langetermijngevolgen van de Franse oorlogen, die doorwerken tot op de dag van vandaag.